

Massimo Cacciari

CUPRINS

GEOFILOSOFIA EUROPEI

Traducere din limba italiană de *Raluca D.V. Popescu*

Prefață de *Gheorghe Lencan Stoica*

paideia

CUPRINS

Cuvânt înainte la a doua ediție 7

PREFAȚĂ: Massimo Cacciari, un filosof italian
contemporan de *Gheorghe Lencan Stoica* 9

I. GEOFILOSOFA EUROPEI 15

i. Anii hotărâtori 15

ii. Cele două mânze 23

II. RĂZBOI ȘI MARE 35

i. Platon cel realist 35

ii. Discursul asupra hýbris-ului 50

iii. Talasocrația 57

iv. Râsul 83

III. EROII 93

i. Judecători și eroi 93

ii. Veneția pierdută 102

iii. Duelul 111

IV. OASPETELE INGRAT	123
i. Oaspetele ingrat	123
ii. Dezrădăcinarea Nomos-ului	129
iii. Apusul „monștrilor înghețați”	139
V. PATRIA ABSENTĂ	155
i. Violența și armonia	155
ii. Toleranța și intoleranța	167
iii. Percepția asupra păcii	176
Epilog	189
Addenda	201

1. GEOFILOSOFIA EUROPEI

i. Anii hotărâtori

Iată „*agôn êschantos*”, lupta supremă, oboseala și suferințele (*pónos*) ultime, pe care sufletul este chemat să le suporte: să-i îndrepte pe acei alergători rivali, care cu toate acestea sunt părțile sale inseparabile, să-i antreneze pentru „obositoarea asceză”, să împiedice răul („spiritul importanței”!) să ne aducă la pământ, negându-ne bucuria – deci contemplarea Realității hiperuraniene, „*tà éxo toû ouranoû*”. Memorabilul *mýthos* al lui Fedru ne învață, așadar, că *paideía* este *agôn*, lupta-concurs din structura compusă a sufletului, dintre puterile sale care se contrapun. Dar el ne învață, iar un astfel de *agôn* este prin natura sa armonizator: auriga poate să-și afirme hegemonia și să facă legătura, să mijlocească disonanța nemijlocită. Lupta este în esența sa *conatus* al armoniei; nicio luptă nu începe decât în vederea victoriei, dar a învinge înseamnă a-ți „armoniza” inamicul. Luptele și concursurile au o valoare unică în cercetarea modurilor și a formelor prin care o armonie poate fi reprodusă și revelată. Semnificația *agôn*-ului constă în mod precis în *aletheúein*, în producerea,

în aducerea la lumină a armoniei. *Agón*-ul manifestă armonia ca pe propriul său adevăr.

Și totuși, tocmai prin luptă semnele distinctive sunt cu atât mai distincte cu cât se oferă privirii cu implacabilă limpezime. Primul moment al procesului „armonic” va trebui să constea în determinarea acestor momente, în definirea lor cu maximă precizie – în a le face să atingă starea de a fi unul împotriva celuilalt (este vorba de starea care rezzonează în *stásis*, în războiul dintre consanguini, căci două principii opuse aparțin pentru eternitate sufletului, mai mult: sunt ambele *conatus*, impetuoase, pline de savoare, nostalgii înnăscute – dacă nu ar fi înnăscute, și de aceea *á-logos*, in-fante, nărăvașe ca un „cal de rasă”, cum ar putea auriga să se îndrepte de acolo spre Patrie? Chiar și pentru *summa theoría* este necesară o primă „stimulare”, care nu rezultă a fi raționalizabilă, care este calitatea stirpei. Ultimul moment constă în a-i demonstra conexiunea perfectă survenită. Între primul și ultimul moment, aventura, marea călătorie, oceanul *periculosum maxime*, în care, pentru a nu ne rătăci, curajul (*andreía*) va trebui să fie condus de minte, de *nóos*, și va fi necesar să se recurgă la fiecare *techné* (*nautiké*, *polemiké*, *politiké*, *basiliké*) și la fiecare artă capabilă să in-formeze, să stabilească raporturile, să facă legăturile chiar și între lucrurile pe care opinia publică le consideră a fi de neconciliat.

În chiar momentul în care apare Doimea (și rădăcina lui *dýo* este aceeași cu a verbului care se referă la teamă, *deído*, și a termenului care indică tremuratul, înspăimântarea, *dei-nós*), și minunea prin ea însăși neliniștește și înspăimântă, apare și cercetarea asupra originii sale, asupra relațiilor sale interne, asupra scopului său în sine și deci apare întrebarea asupra acelei puteri care face din doi o Doime.

A-ți pune întrebări asupra diferențelor comportă a-ți pune întrebări asupra identității; a te minuna de multiplicitate (de faptul că o entitate este multiplă) începe cu a-ți „aminti” de Unu. Nu este de ajuns să cunoști semnele distinctive, „să le analizezi”, este necesar să te întrebi cum s-a produs sciziunea, ce *logos* a produs-o. Numai dacă omul este capabil de un *logos* al sciziunii va putea să afirme că o înțelege și, înțelegând-o, va putea să fie în măsură să o readucă la armonie. Din minune, prin apariția și starea Doimii, se impune filosofic și politic problema relației dintre unul și mulți. Aporiile fundamentale ale cercetării filosofice europene apar ca fiind conectate în mod original și de nedespărțit de *historia*, de mărturie, conduse în mod sistematic, de întâmplările care produc apartenența istorică de Europa, în rădăcinile sale culturale și politice, dar și ca „figură” geografică, ca determinare a granițelor sale.¹ Odiseu este „curios” să afle multiplicitatea, dar nu *hîstor*-ul, pentru că îl „suferă” și, mai ales, pentru că nu îl cercetează printr-o analiză sistematică.² Dar a cerceta comportă a testa *logos*-ul unitar. Cercetarea istoricului postulează astfel *ab origine* cercetarea filosofică.

¹ Elementele istorico-geografice ale acestui capitol se orientează în funcție de extraordinarele cercetări ale lui S. Mazzarino, în special *Fra Oriente e Occidente (Între Orient și Occident)* (1947), Milano, 1989 și *Il pensiero storico classico (Gândirea clasică istorică)* (1965-1966), III, Bari, 1983. Câte discuții vane despre concepția antică asupra timpului și asupra spațiului, asupra diferențelor față de cea creștină, asupra etosului și destinului Europei ar fi evitat cercetarea filosofică dacă s-ar fi confruntat serios cu marea istoriografie!

² B. Snell, *Il cammino del pensiero e della verità (Calea gândirii și a adevărului)*, 1991, pp. 45-47.

Cercetarea rațiunii actualei multiplicități înseamnă a-ți aminti trecutul, te obligă la o deplină *anamnesis* a „celor ce a fost entitatea”. Ea va trebui să stabilească adevărul trecutului, eliminând acele „*lógoi* multe și ridicole”³ care se povestesc pe lângă el și pe care acel adevăr le ascunde. Ideea de *alétheia* ca eliminare a ascunsului este *historía* europeană, încă înainte de a fi onto-teologia sa. Dar, la origine, ea se conectează încă la fondul mitic și religios al vieții *polis*-ului. Iluminismul lui Hecateu pare incomprehensibil dacă nu este privit împreună cu opera unui *sophós* care îl precede cu un secol, Epimenide cretanul, purificatorul Atenei, „prietenul pe care îl ai numai de ieri” (Platon, *Legile*, III, 677). Pentru a vindeca cetatea de relele sale, este necesar să îi cunoști trecutul; pentru a o face să se supună justiției (și să își elimine riturile sale cele mai dure și barbare) trebuie să cunoști originea adevărată, să te încumeți să mergi pe calea *ádelon*-ului, a ceea ce este non-evident, a ceea ce părea imposibil să fie *hístōr*.

Între anticul cunoscător și istoric, marile prefaceri din secolul al VI-lea: descrierea puternică a cutremurătoarei probleme a distincției dintre puteri, dintre respectivele lor *timai* (în care termeni și în ce limite au valoare, prin ce se justifică autoritatea lor?), implicațiile problemei identității lor și a cauzei

³ Hecateu pare că folosește termenul *mýthos* pentru a-și descrie propriul discurs asupra adevărului și *lógos* pentru a indica, în schimb, discursul înșelător și fără amintiri al multitudinii. *Mýthos* este și pentru el un sunet, o *vox* a lucrului în sine, a lucrului pe calea afirmării. Dacă un cuvânt precum *logos* poate să hotărască asupra adevărului vocii însăși a lucrului – această teribilă *hýbris* a filosofiei (și a mitologiei) nu a apărut încă.

diferențelor faptice dintre ele, ca și posibilitatea de a le „depăși”. Să vedem, cu ajutorul lui Mazarin, „documentele” din secolele al VII-lea și al VIII-lea. Și în ele predomină indistinctul; puterea limitantului nu s-a afirmat încă. Arhipelagurile homerului *Egeu cel cărunt* formează coroane de poduri. Cetățile sunt poduri, treceri. În Ionia cea multiformă, Occidentul și Orientul se întâlnesc aproape nemijlocit, fără frământarea că trebuie să se cunoască. A se cunoaște implică, de fapt, sciziunea care s-a produs. Hesiod, adorator entuziast al asiaticii Hecate, străină de Olimpul homeric (Teogonia, 411-452), cunoaște Europa și Asia numai ca nume a două oceanide, aparținând familiei lui Ocean și a lui Tetis, „*sacra stirpe*”, menită să întrețină tinerețea oamenilor și a râurilor, împreună cu zeul Apollo. „Prima” Asie, perceptibilă geografic, coincide cu schimbătoarea totalitate a cetăților ionice grecești, totalitate care se extinde dincolo de stirpele puternic elenizate ale Lidiei și ale Frigiei. Europa, ca parte a lumii, cu granițe determinate (chiar dacă „niciun om nu știe dacă este înconjurată de mare”) este o figură care se maturizează încet, în decursul fatal al secolului al VI-lea, și care se împlinește numai prin Herodot (IV, 45).

Ea apare, mai presus de orice, din contrastul dintre ireductibilul arhipelag de *póleis*, care niciodată, nici măcar în momentele de pericol maxim, nu reușește să se armonizeze, și domnia puternică a lidienilor care a știut să reziste invaziilor cimerienilor și să oprească la râul Halys (în ziua faimoasei eclipse „profetizate” de Tales) armata mezilor. Deja un poet din Smirna, Mimnermus, se întrebasese asupra rațiunii conflictului care opusese „Asia” lui Gyges Ioniei grecești și crezuse că o putea identifica în străvechea agresiune suferită de

III. EROII

i. Judecători și eroi

Agathoi-i toți trebuie să fie considerați, în cetate, naturi demonice și divine, *daimoni* buni, iar mormintele lor vor trebuienerate precum acelea ale *daimonilor*, dar mai presus de toți vor trebui onorați aceia buni, care prin cel mai cumplit *agôn*, nu numai că au ajuns la *nôesis*-ul Binelui, ci îi învață și pe ceilalți asemenea lor. Gardienii-filosofi, după ce vor fi murit, vor merge să locuiască în Insulele Fericiților și, dacă va îngădui Pithia, va trebui să le închinăm jertfe și să le consacrăm monumente cu adevărat ca *daimonilor*, ca fericiților (*Republica*, VII, 540 b-c). La Insulele „de lângă Oceanul cu vârtejuri adânci”, unde de trei ori pe an pământul cel roditor are poame dulci ca mierea, nu ajunge nici acea generație de oameni „care trăiau ca zeii”, și după o viață fără eforturi și chinuri „mureau ca-n somn”, nici cealaltă „de argint... mult mai rea și nicidecum asemănătoare, nici ca înfățișare, nici ca suflet, cu aceea de aur”. Cei făcând parte din cea dintâi au devenit „*daimoni venerabili*” (*esthloi*, buni, beneficiu). Ei înconjoară pământul „înveșmântați în aer”, sunt spirite „*ploutodotai*”. Dăruitori de bogății. Pe cea de a doua, în schimb,

lipsi vreodată Eunomia, *Nomos*-ul bine întemeiat, și Dike, fiicele lui Zeus și ale lui Themis, a doua generație căreia i-a dat naștere Zeus, cea care a urmat celei pe care Tatăl Olimpieților a avut-o de la Metis, de la mintea care măsoară totul. Pe pământ, care în sfârșit odihnește truda eroului, domnește bălaiul Radamant, pe care Platon îl numește „*agathós*”, „*dikastès agathós*”, judecător drept, și „custode al legii” (Minos, 320 b-c). Dar el, instruit de Minos, nu cunoaște întreaga „*téchne basilikè*”, *ars regia*. Nu este fondator, ci administrator și apărător al legii. Fiul inspirat al lui Zeus este Minos; eroul prin excelență, chemat să-i judece pe toți oamenii și pe toți eroii, este eroul legii ca expresie a *Dike*, eroul care domnește cu sceptrul lui Zeus, care educă în baza doctrinei (Minos, 320 d). Minos vorbește numai „față în față” cu Zeus „*sophistès*” (319 c), maestru al cunoașterii; la fiecare nouă ani pogoară în grota din Creta ca să-l învețe pe om dreapta *politeía*. Și nu trebuie să credem în faima pe care o are la Atena. Așa cum tragedia reprezintă zeii în conflict, violenți și perturbatori, tot așa și poezia, care emoționează cel mai mult sufletele (321 a), vorbește neadevărat și despre Minos, descriindu-l ca pe un om „*chalepós*” (320 e 1), un om aspru, dur, pentru că luptă împotriva Atenei și o constrânge să dea renumitul tribut.

În Insulele Fericirilor regăsim, așadar, concepută sub *specie aeternitatis*, în forma sa cea mai pură, relația dintre două „funcții” fundamentale⁶³: *timé* (stima) față de zei de la

⁶³ În paginile care urmează cadrului interpretativ, „soarta eroului” este ilustrată prin fragmentul din G. Dumézil, *Heur et malheur du guerrier*, Paris, 1985 (trad. it. *Le sorti del guerriero*, Soarta războinicului, Milano, 1990).

a făcut-o Zeus să dispară sub pământ, din cauza *hybris*-ului său. Sunt daimoni „secunzi”, inferiori, chiar dacă „*mākares*”, fericiți, și chiar dacă dețin un *timé* propriu, o adevărată onoare, un adevărat oficiu bine stabilit (Hesiod, *Munci și zile*, 106-142). Numai unora dintre eroi, „*hemítheoi*”-ilor, semizeilor, Zeus le stabilește lăcașul la „marginea lumii” (*Odiseea*, IV, 563, *Munci și zile*, 168), în Insulele Fericiților. Acestei șederi fericite îi este destinat Menelau, „învățăcelul lui Zeus” (*Odiseea*, IV, 562), îi sunt destinați alții decât aceia care au luptat la Teba cea cu șapte porți și la Troia „pentru frumosul păr al Elenei” (*Munci și zile*, 162-165).

Așadar, eroii, care au avut cea mai cruntă experiență a „*pólemos kakós*”, a războiului devastator și al „strigătului cumplit al băătăiei”, vor deveni fericiți. Tărâmul unde nu este niciodată frig, și unde nu plouă, și unde suflă mereu Zefirul cel zumzăitor le va da o nouă viață, îi va reîmprospăta și reînsufleții: *anapsýchein* este verbul homeric. Cei care au înfruntat prin toate virtuțile îngrozitorul rău al războiului merită onoarea ca sufletul să le fie reînnoit, înălțat, chiar în câmpiile elizee. Capătă, în sfârșit, odihna, dar nu aceea pe care au cunoscut-o deja în viață: o pauză, un armistițiu, efemer pact dintre războaie. Capătă acea pură *eiréne*, care nu mai este determinată prin genitivul care o urmează și care „pose-de”: *eiréne tês staseos*, întreruperea războiului.

Dar alături de eroi, în acest ultim locaș (de pe acest tărâm de unde nu se mai pleacă, de unde nu se mai ridică ancora), grecul imaginează o altă categorie de oameni divini sau semizei adevărați, care nu se caracterizează prin curaj, prin *andreía* războinică. Aceștia sunt judecătorii, miniștrii-reprezentanți ai *Dike*, ai Legii eterne și divine, ai rădăcinii celeste a fiecărei „constituții” omenești. Din tărâmul Păcii nu ar putea